

Estetik deneyimin “bilişsel sinirbilimi”

Uğur Polat

Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. Uzun yıllar dergi ve basın dünyasında yazar ve eleştirmenlik yaptı, idari görevlerde bulundu. 2013 yılında bir kamu vakfında çalışmaya başladı, 2015 yılında aynı kurumun Roma Kültür Sanat Koordinatörlüğü görevine getirildi. Bir süre bilim tarihçisi merhum Prof. Dr. Fuat Sezgin'in nezaretinde çalışmalar yapan Polat, şu an Medipol Üniversitesi bünyesinde bilim tarihi dersleri vermektedir.

Estetik” sözcüğü Yunanca “duyum” anlamına gelen “aisthesis” sözcüğünden türetilmiştir. Tarihte, “güzel nedir?” sorusunu ilk defa sorup cevaplandırmaya dönük çabası olan ilk filozof olarak Platon’u görürüz. Platon’a göre güzellik mutlak bir ideadır, yani sonsuzdur. Bu

itibarla, kendisi bizatihi bir idea olan güzel, kendi dışında doğada temaşa ettiğimiz nesnelere aşkın/müteâl bir biçimde ayrılmaktadır. Platon’a göre, bir insanın tabiatla karşılaşmış güzel olarak tavsif ettiği her nesne, hakikatte güzel ideasından aldığı pay kadar güzel olarak tanımlanabilir. Kısaca söylemek gerekirse, Platon’a göre doğada var olan hiçbir

güzellik gerçek değildir. Güzel olarak nitelendirilen şeyler sadece idealar aleminde var olanlarının kopyalarıdır. Platon’a göre iyi ve güzel, dünyadaki diğer tüm şeyleri niteliksel olarak aşan bir yapıdadır.

Platon’dan sonra öğrencisi Aristoteles’e göre ise iyi ve güzel olan şey, sonsuz olan

Rafaello, Atina Okulu (1510-1511)

Arka sıra soldan sağa: Fergâni, Kemaleddin Fârîsi, İbnü'n Nefîs, İbn Sinâ, Zehrâvi, Cabir bin Hayyan, Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Birüni, Cezerî, Harizmi, Sabit bin Kurra, Bûzcanî, Ebu Kâmil Şucâ, İbn Fîrnas
Ön sıra soldan sağa: Ömer Hayyam, Takîyyüddîn, İbnü'l Heysem, Bitrûcî, İbn Türk, İbnü's Şâtîr, Hâzîni, Bettâni, Râzî, Nasîrüddîn Tûsî

ve değişmeyen bir şey demek değildir. Güzelin idesi/hakikati ile güzelin kendisi aynı şeydir. Güzelle ilgili Platon ve Aristoteles sonrası müstakil bir metafizik felsefe kuran bir diğer isim Plotinus'tur. Plotinus, Aristoteles ve Platon tarafından tartışılan estetik problemleri metafizik, epistemolojik ve psikolojik açıdan ele alan bir felsefe geleneği inşa etmiştir. Plotinus'a göre sanatın amacı, duyuusal seviyenin ardında, aşkın ve ruhani alanla ilişkilidir ve sanat duyuusal alandan ahlâka uzanan geniş bir alanı kaplamaktadır. Estetik tecrübe yalnızca 'bir'e ve 'iyi'ye ulaşmak için bir araç olarak ele alınarak metafizik bir tecrübeye benzer bir tarzda değerlendirilmek suretiyle farklı bir anlam kazanmıştır.

Orta Çağ İslam Felsefesinde Estetik Kavramının Ele Alınışı

İslam felsefecilerine göre tabiatın içinde barındırdığı düzenlilik ve güzellik ancak Tanrının varlığıyla ilişkilendirilerek bir anlam kazanmaktadır. Kindî'ye göre alemin düzen ve tertibi, bazı olayların diğerini etkilemesi, her oluş ve bozulmuşun, değişmez ve değişenin en uygun ve ideal bir yapıya sahip olması kâinatta sağlam bir yönetimin ve güçlü bir hikmetin varlığının delilidir. Kindî'ye göre kâinatta var olan tüm bu kusursuzluk ve güzellikler Allah'ın iradesi ile meydana gelmektedir. Farabi ise felsefesinde, iyilik, güzellik ve hakikatin varlığa ait kavramlar olduğunu dolayısıyla bunları ayırıştırmanın varlığı parçalamak anlamına geldiğini tartışmıştır. Farabi, "güzel nedir", "iyi nedir", "ben neyim" gibi sorularla, "varlık nedir" sorusu

arasında bir fark gözetmeyerek hakikate dair bilginin bu sorularda mündemiç olduğunu düşünüp felsefi sistemini bu şekilde inşa etmiştir. İbn-i Sina güzellik kavramına ontolojik açıdan yaklaşarak güzeli bir töz olarak kabul etmiş, özellikle ulûhiyet nokta-i nazarından varlık ile güzellik arasında bir özdeşlik olduğunu savunmuştur. İbn-i Sina felsefesinde güzel hiçbir tanıma sığmayan, aşkın ve mantık kategorilerinin belirleyemeyeceği hakiki varlık statüsüne ait bir kavram olarak ele alınmıştır. Gazali'ye göre ise kâinatın tamamı biri diğeriyle uyumlu ve birbirini tamamlayacak şekilde parçalardan oluşmuş bir beden gibidir. Kâinatın parçaları o kadar sağlam ve güzel tasarlanmıştır ki bu güzelliğin -kısa süreli de olsa- yokluğu, tüm bu güzel şeylerin yokluğu anlamına gelmektedir. Gazali'ye göre kâinatta var olan bu aşkın güzellik, Allah'ın 'Musavvir' isminin bir tecellisinden ibarettir.

"Estetik" Kelimesi İçin Bir Durak: Baumgarten

Baumgarten, Yunanca duyularla ilgili olan anlamına gelen "aisthesis" kavramında karar kılarak buna "estetik" adını verdi. Bu atılımdan sonra Baumgarten, zihinsel güçler dünyasında duyguya çok daha fazla önem verilmesi gerektiğini işaret etti. Baumgarten'e göre estetik, insanda açık-seçik olanın ötesinde var olan bir tasavvurlar bütünüdür. Kısaca söylemek gerekirse, Baumgarten'e göre bilgi yalnız mantık biliminin konusu değil, aynı zamanda estetiğin de ulaşmaya çalıştığı nihai gayedir. Bu doğrultuda hem estetiğin hem de

Alman filozof
Immanuel
Kant

mantığın kendisine has bir yapı içerisinde hakikate ulaşmaya çalıştıkları sonucunu çıkarabiliriz.

Kant'ta Estetik ve Güzel

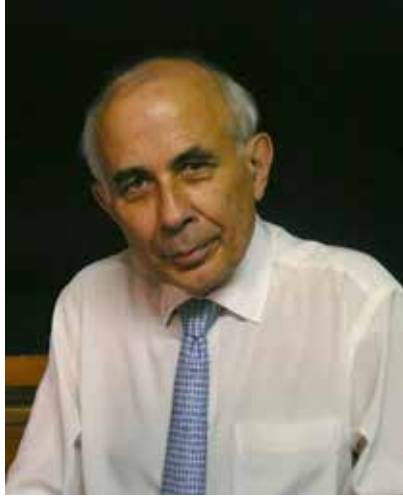
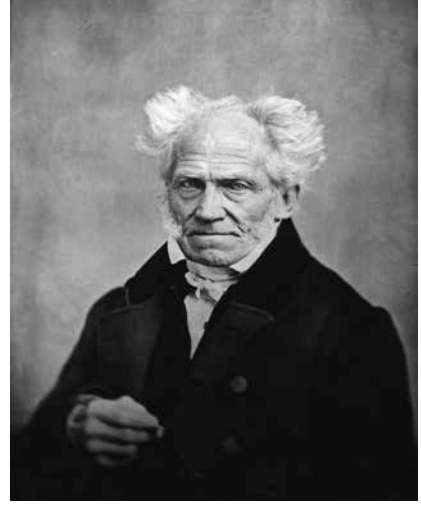
Kant'ın yaklaşımına göre neyin "güzel" olduğu herhangi bir kurala göre belirlenemez. Güzeli kavramsallaştırmaya yönelik her çaba beyhudedir. Ona göre estetik hükmü belirleyen en temel neden, nesneye ait öznedede var olan kavramdan daha ziyade, öznenin o nesneye ait var olan duygusudur. Kant'a göre, güzele ilişkin bir kavram aramak beyhude bir çaba olmasının yanında kendi içinde bir çelişki de barındırmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, Kant'a göre güzel olan kurallara göre belirlenemez.

Kant Sonrası Batı Felsefesinde Sanat ve Güzellik Meselesi

Kant sonrası Batı düşünce tarihinde güzel ile ilgili sistemli olarak kavramlar üreten düşünürlerin başında Hegel gelmektedir. Güzellik kavramı, Hegel tarafından kendi felsefesi içerisinde, Geist'in nesnelere görünür olması olarak tanımlanmıştır. Daha sonra Hegel'in çağdaşı olan Schopenhauer ise güzelliği, mutlak iradenin görünüşe ulaşması şeklinde tanımlamıştır.

Nöroestetik Nedir? Bir Teorinin Doğuşu

Son zamanlarda "nöroestetik" kavramı ile popüler hâle gelen teori hem sosyal bilimler hem de diğer bilimlerden ciddi tenkitler aldı. "Nöroestetik" kavramına ismini veren aslen Mısırlı olan ve Londra Üniversitesinde çalışmalarına devam eden Nörolog Prof. Dr. Semir Zeki, sanat eserlerinden hareketle insana ait estetik/güzellik duygusunun beyindeki işleyişi hakkında çeşitli tezler ileri sürmektedir: "Sanat nedir? Büyük sanat eserlerini oluşturan nedir? Neden sanata bu kadar değer veriyoruz?" Bu sorular, net cevaplar olmamasına rağmen, uzun uzun tartışılmaktadır. Bu gibi tartışmalar genellikle, sanatın gerçekleştirildiği, icra edildiği ve takdir edildiği beyinden bahsetmeden yapılır." Semir Zeki'ye göre sanat eseri ile ilgili yapılan çalışmalar beyinde meydana gelmesine rağmen bu alanlarda çalışma yapanlar beyni işin içine hiç dâhil etmemektedirler. "Oysa sanat biyolojik bir temele sahiptir. Bir insan aktivitesidir ve tüm insan aktiviteleri gibi (erdem, hukuk ve din ile ilişkilidir) beynin işleyiş yasalarına tabidir. Halen sanatsal yaratıcılığı, başarıyı ve takdiri oluşturan yasaların sinirsel temellerini bilmekten uzağız. Ancak görsel beyin hakkındaki bilgilerimizdeki ilerlemeler sanat ve estetiğin nöronal temelini anlamaya, kısaca nöroestetik'leri incelemeye başlamamıza imkân vermektedir." Görsel beyindeki işleme alanlarının aynı zamanda algılama alanları olduğu tezinden hareketle S. Zeki, bu aşamada insan beyninde "soyutlama" özelliğinin ortaya çıktığını düşünüp teziyle alakalı fikirler öne sürmeye devam eder: "Soyutlama beyinde bir fikir ya da kavrama yol açar, fakat tecrübe bir özelliğe ait olmalıdır. Deneyimlediğimiz özellik, her zaman beynimiz tarafından oluşturulan bir fikri tatmin etmemektedir. Bu tatmini elde etme yollarından biri beyinde oluşturulan

Alman filozoflar üstte solda Georg Wilhelm Friedrich Hegel, sağda Arthur Schopenhauer Altta solda Prof. Dr. Semir Zeki, sağda V. S. Ramachandran

bir fikri, bir sanat eserine 'yüklemek'. Sanatçıların yaptıkları şeyin esasında bu tema vardır." Zeki'ye göre insan beyni tarafından oluşturulan ve soyutlamayı temel alan fikirler, (kavramsal/nazari fikir/teori) tecrübe birtakım neticelere sahip olmalıdır. Çünkü bu sırada beyinde yaşanan "tatminsizlik" durumu insanı başka bir yola itmektedir. Zeki bu yola gerçekleşen tüm aktiviteler neticesinde beyinde oluşan fikrin bir sanat eserine "yüklenmesi" hadisesi demektir ki, ona göre asırlardır sanatçıların yaptıkları, ortaya koydukları sanat eserlerinin kaynağı bu tatminsizlik sonucunda ortaya çıkan şeydir. Buradan hareketle Nörolog Semir Zeki, bu düşüncelerini temellendirmek amacıyla Avrupa sanatının üç önemli figürünü incelediği bir çalışma yaparak bunu kaleme alır. Bu çalışmasına şu sözlerle başlar: "Bu çalışmada, Batı kültürüne ait üç muazzam sanatçı şahsiyet olan Dante, Michelangelo ve Wagner'in nörolojik açıdan sanatını tartışmaya çalıştım. Bu sanatçılarda romantik aşkı; tüm duygular arasında en karmaşık ve karşı konulmaz olan. Aslında bu aşk olmaktan öte her birinin kendi beyinlerinde yarattıkları aşk fikridir. Bu üç kişinin hiçbiri gerçek hayatta o ideali bulamamıştır ve her biri bu boşluğa yanıt olarak farklı bir yolda sanat eserleri oluşturmaya yönelmişlerdir."

Bu üç büyük dâhinin nörolojik açıdan ele alındığı bu çalışmada Zeki, uzun uzadıya bu sanatçıların aşk hayatlarında ve özel hayatlarında yaşamış oldukları çeşitli durumları ele alarak onların ortaya koymuş oldukları eserler ile hayatları arasında ilişkiler kurmayı dener: "Dante eserlerinde bu dünyada kavuşmadığı romantik aşkı yüceltip ruhsal ve filozofik boyutlara dönüştürürken, Michelangelo tamamlanmamış/yarıda bıraktığı (non-finito) eserleriyle bize beyin tarafından oluşturulan ideallerin gerçek hayatta tecrübe edilmesindeki imkânsızlığı anlatmaktadır. Michelangelo "non-finito" fikri ile, beyinde aşk ve güzelliğin birbirinden ayrılmaz bir kavram oluşu nedeniyle bunun tek bir eserde betimleneceğine inanmamaktadır diyebiliriz. Usta, eserini beyinde tamamlamak üzere yarım bırakmıştır. Bitirmeden bırakmak, tamamlamaya göre zihni daha çok meşgul edecektir (Schopenhauer bu konuda "Son kararı verme ve son sözü söyleme işi zihne bırakılmalıdır," demiştir). Wagner'in sanatında ise romantik aşk idealinin beyinde geliştiği şekliyle gerçekte karşılaşmış olduğu şey olmadığını görüyoruz. Tristan ve Isolde operasında ideal aşkın bu hayatta asla yaşanamayacağını açıkça ifade eder ve geride kalan yegâne umut, ölüm aracılığıyla yok oluştur. Wagner, Schopenhauer üzerine derin okumalar yapmıştır. Bu nedenle ulaşılamaz olana

duyduğu özlem müziğine yansımıştır.”

Görüldüğü üzere gizemli ve derin şiirlerin ve birbirinden güzel mısraların yaratıcısı ünlü İtalyan Şair Dante'den, Rönesans sanatının hem resim hem mimari hem de heykel alanında bir numaralı dâhisi olan Michelangelo'nun görsel sanatlardaki dehasına, Tristian ve İzolde operası başta olmak üzere Batı klasik müziğine birçok beste kazandırmış ünlü müzisyen Wagner'e kadar hemen herkes, Semir Zeki'nin tezine göre, bir takım biyolojik ve duygusal süreçlerin beyinde oluşturmuş olduğu özel durumlar neticesinde böyle büyük eserler meydana getirmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Prof. Dr. Semir Zeki'ye göre yukarıda ismi zikredilen önemli isimlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalar, herhangi bir özel durum olmaksızın, yukarıda da ifade edildiği gibi tamamen beyin kendine has biyolojik süreçleri sonucunda ortaya çıkan birtakım sonuçlardır.

Nöroestetik Teorisi Hakkında Eleştiriler

Nöroestetik teorisine gelen eleştirilerden belki de en önemlisi, kendisi bir nörolog olan Hindistan asıllı ve alanında yapmış olduğu çalışmalar ile birçok ödülle layık görülmüş V.S Ramachandran'dan gelmektedir: “Mükemmel sanatın ilahi bir ilhamdan yararlandığı ve manevi bir önemi olabileceğine veya yalnızca gerçekçiliği değil gerçekçiliğin kendisini de aştığına dair inancımız, bizi beynimizdeki estetik dürtülerimizi yönlendiren başlıca mekanizmaları araştırmaktan alıkoymamalı”. Ramachandran, sanatın yüksek seciyesinin ve ilhamdan gelen ilahi yapısının, günümüz bilimsel yöntemleriyle açıklanmasının mümkün olmadığını özellikle ifade etmekte, ayrıca her şeye rağmen bilinen ve inanılanın aksine de olsa yapılan her türlü çalışmaya da saygı duyulması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Ramachandran devamında bir evrimci psikoloğun verdiği konferans anısını aktarır. Konferansta psikolog, kinetik sanatın insanda uyardığı beğeni hissini açıklamakta ve bir mimari yapı içerisinde tavandan sarkan hareketli şekillerin insan zihninde orta temporal alanda, hareketin yönünü tayin eden hücrelerin varlığı sayesinde bu beğeni hissini ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ramachandran'ın bu fikre karşı eleştirisi ise şu şekilde olmuştur: “Bu iddia tam bir saçmalık! Kinetik sanatın bu hücreleri heyecanlandırdığı ortada ama

(örneğin) bir kar fırtınası ve mandala asılı bir Mona Lisa kopyası da (izleyicide) aynı etkiyi yapardı.” Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, bir psikolog tarafından kinetik sanatın, insan beynindeki orta temporal alanı aktive ettiğine dair benzer tespiti, Prof. Dr. Semir Zeki'nin yapmış olduğu bir çalışmada da rastlıyoruz. Zeki, Alexander Calder'in heykellerinin siyah-beyaz hareketli parçalarının, beynin harekete duyarlı alanını aktive ettiğini iddia etmektedir.

Beyinde Bir Güzellik Merkezi

Semir Zeki'nin nöroestetik teorisine karşı bir başka eleştiri, yine bir sinirbilimci olan Bevil Conway'den gelmiştir. Conway yazmış olduğu bir makalede, sıklıkla “estetik” kavramı ile birlikte anılan “güzellik”, “sanat” ve “algı” kavramlarını, net olarak birbirinden ayırmak gerektiğini vurgular. Conway aynı makalede, sinirbilimcilerin -birçok sanat dalına ait olmasına rağmen- “güzellik” deneyimini yalnızca resim sanatı ile sınırlamaları ve çalışmalarını yalnızca bu alanda yapmalarını da eleştirir: “Birçok güzellik deneyimi sanat ile ilişkili olduğu hâlde nöroestetikçiler özellikle görsel sanat eserlerini analiz etmeye odaklanmışlardır. Örneğin Ramachandran Zeki ve Kandel Klasik Hint sanatı, Amerika - Avrupa modern sanatı ve ayrılıkçı Viyana ekolü (Viennese Secessionists) üzerinden vaka çalışmalarını sunmuşlardır. Bu çalışmalar açık ya da örtük şekilde güzelliğin tanımını, güzellik ile bağlantılı nöral aktiviteleri ve güzellik ile ilişkili objelerin niteliklerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Örneğin Semir Zeki Alexander Calder'in heykellerinin siyah-beyaz hareketli parçalarının, beynin harekete duyarlı alanını aktive ettiğini iddia eder.” Bir Alexander Calder heykeli, beyin hareket merkezini aktive etmek için en uygun özellikleri taşıyabilir ancak bu çalışmanın bu yönü onu güzel yapmaz. Sanat beynin hareket algı devrelerinin tasvirini ve sanatçının dehasının bunu nasıl keşfettiğini büyüleyici bir şekilde gösterir. Yukarıda ismi geçen üç meslektaş (Zeki, Ramachandran ve Kandel) nörobilimcinin kendi kültürleri ile ilgili alanlarda çalışma yaparak kendilerince bir sonuca ulaşmış olmaları tesadüf olmayabilir. Fakat burada Conway'ye göre gözden kaçan çok önemli bir husus vardır; kültürel kimliklerin değişkenliği meselesi. Conway makalesinde bu konuya şu cümlelerle dikkat çekmektedir: “Sanat ve estetikle ilgili yapılan çalışmalarda tehlike, bir kişinin bireysel/kişisel güzellik deneyimi ile ilgili kanaat

ve varsayımıyla genellemeler yapmaktır. Bireysel ve sübjektif bir deneyim aldatıcıdır, çünkü güzellik kavramları kültürlerarası farklılıklar arz eder hatta kültürün bizzat kendisi içinde bile değişkendir.” Nöroestetik yaklaşımın başarılı olabilmesi için güzelliği oluşturan şeyin tek bir evrensel nöral temelini türetmeye çalışmak yerine, bu işlem aşamalarının her birini ele alma, kodlama ve estetik deneyimler oluşturma ile ilgili çalışmak gerekmektedir.

Nörobilimci Bevil Conway'ın makalesinde alt başlık olarak yer alan “Beyinde Bir Güzellik Merkezi” isimli bölümde, her bireyin güzellik deneyiminin (nöroestetikçilerin savunduğu gibi insan beyнинin tek bir bölgesiyle sınırlı kalmayarak) beynin birçok bölgesiyle ilişkili olmasının şaşırtıcı bir keşif olacağına altı çizilmektedir. Zira Conway'ye göre, yapılan çalışmalar mOFC'nin (medial orbitofrontal korteks) yalnızca güzellikle ilgili olmadığını ortaya koymaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse yapılan çalışmalarda MOFC, insana ait tüm değer yargılarını destekleyen geniş bir beyin bölgesi ağının bir parçası gibi görünmektedir. Bevil Conway'ye göre bu sonuçlar bize beyinde estetikle ilişkili uzmanlaşmış tek bir bölge olmasından ziyade beyinde birçok bölgenin estetik deneyimle ilgili olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Conway, BR, Rehding A (2013) Neuroaesthetics and the Trouble with Beauty. PLoS Biol 11(3): e1001504.

Işık A, Din ve Estetik, Felsefi Bir İnceleme, 2016, Ötüken Yayınları, s.: 27, 187

Kula, Bilge Onur, Kant, Schiller, Heidegger, Estetik ve Edebiyat, 2012, İş Bankası Yayınları, s.: 404-405

Taşkent, Ayşe, Güzelin Peşinde, Farâbi, İbni Sina ve İbn Rüşd'de Estetik, 2013, Klasik Yayınları, s.: 35

Tunali, İ Grek Estetik'i, Güzellik Felsefesi, Sanat Felsefesi, 2016, Remzi Kitapevi, s.: 23

Pearce MT et al. Neuroaesthetics: The Cognitive Neuroscience of Aesthetic Experience, Perspectives on Psychological Science Volume: 11 issue: 2, page(s): 265-279.

Ramachandran, S, V, Öykücü Beyin, Bir Nöroloğun Bizi İnsan Kılanın Ne Olduğuna Dair Arayışı, Alfa Yayınları, 2016, s.: 265

Rose, Clifford F, Resim, Müzik, Edebiyat, Sanat ve Nöroloji, Semir Zeki, Sinirsel Kavram Oluşumu ve Sanat: Dante, Michelangelo, Wagner, 2006, Global Publishing, s.: 15-41

Yetkin, S. Kemal, Estetik Dersleri, Estetik Tarihi, 1. Cilt, 1942, Ankara İdeal Matbaa, s.: 7